
De Hollandse reis van Jef Denijn in oktober 1915

een keerpunt in de Nederlandse beiaardkunst¹

In oktober 1915 maakte Jef Denijn, wereldberoemd beiaardier uit Mechelen als vernieuwer van de beiaardkunst, een rondreis door Nederland om diverse beiaardeigenaren te adviseren in de verbetering van de bespeelbaarheid van hun instrument. Die reis zou voor de Nederlandse beiaardkunst verstrekkende gevolgen hebben en de opmaat vormen voor een wezenlijke verandering van de wijze waarop in Nederland een beiaard ingericht wordt én bespeeld. Maar het zou niet zonder strijd gaan. Decennia lang woedden in onze beiaardwereld de broekse en tuimelaarse twisten!

Een eerste oriëntatie

Op 18 juli 1913 zou ter gelegenheid van de honderdjarige bevrijding van de Franse overheersing² op alle beiaarden een concert gegeven worden.³ Aldus was het voorstel van de toen dertigjarige mr. Adriaan Loosjes, secretaris van "Nationale Vereeniging voor den Volkszang", prominent voorvechter van de Vlaamse beiaardkunst en alleen al daarom de eerste voorzitter van wat later zou heten de Nederlandse Klokkenspel-Vereniging.

Op alle 56 beiaarden die ons land toen telde? Twintig daarvan moesten onbespeeld blijven want die waren inmiddels in verval geraakt, ja bij sommige was zelfs het klavier gesloopt. Maar waren de overige beiaarden dan wel goed bespeelbaar? Stellig niet! Neem bijvoorbeeld de Hemony-beiaard op de

Wijnhuistoren te Zutphen. Op 28 juli 1913 schreef Eijsbouts over de toenmalige toestand van de beiaard onder meer:⁴ "De speeltafel of het handclavier is een der grofste die wij ooit zagen, ook het pedaal is veel te zwaar en slordig aangebracht, zoodat bijna iedere klepel een sterke veer moet hebben om vlug terug te vallen." Maar was het niet de veer die wij in de hedendaagse beiaard gebruiken, dus een opgerolde soepele bladveer uit berylliumkoper of roestvrijstaal die naar believen op spankracht ingesteld kan worden. Zeker niet, want de historische veer was een lange, relatief dikke strook smeedijzer, te vergelijken met de veren waarop de speelhamers vallen. Zo'n veer heeft slechts één doel: ervoor zorgen dat de klepel zo snel mogelijk weer in zijn ruststand is teruggekeerd. Maar repetities daarmee, zoals de moderne

¹ Voor algemene informatie over de hier te behandelen periode zie mijn *Van paardebel tot Speelklok. De geschiedenis van de klokgietskunst in de Lage Landen* (Zaltbommel, 1971, 2de druk 1981), blz.285-321. De gegevens over de rondreis van Denijn ontleen wij allereerst aan de plaatselijke archieven en aan een door Propser Verheyden gemaakte kopie (of uittreksel?) van Denijns "schrijfboek" over zijn reis in Nederland. Deze kopie berust in het archief van de Koninklijke Beiaardschool 'Jef Denijn' te Mechelen. Gaarne vermeld ik dat ze in 1987 door Koen Cosaert uit Mechelen aan de vergetelheid ontruikt is. Zie uit genoemd jaar zijn licentiaatsverhandeling "Jef Denijn".

² Het was om precies te zijn op 20 november 1813 dat Van Hoogendorp en Van der Duyn van Maasdam het "Algemeen Bestuur" op zich namen. Tien dagen later landde de erfprins, de latere Willem I, in Scheveningen.

³ Tijdschrift der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis, deel IX, 1914, blz.260-262.

⁴ Archief Koninklijke Eijsbouts, Copieboek 15 onder 28 juli 1913.

De Sint Romboutstoren te Mechelen in 1930. De beiaard op deze toren werd toen door Jef Denijn bespeeld (C. Joosen & J. Laenen, Toren en Beiaard te Mechelen, Mechelen, 1930).

veer die wél toelaat, waren onmogelijk. Oorzaak was echter niet alleen de stugge veer, doch ook omdat de klepel na aanslag en terugval heftig bleef slingeren zodat deze pas opnieuw gebruikt kon worden nadat hij tot rust was gekomen.

Die lange stugge bladveren zijn tot 1940 op vele torens in gebruik gebleven, zoals op de Nieuwe Toren van Kampen bijvoorbeeld. Toen de toenmalige stadsbeiaardier Andries Oomes in 1939 afscheid nam, ging een verslaggever van de Kamper Courant voor zijn laatste bespeling mee naar boven. In dat afscheidsinterview verwonderde de journalist zich over de metamorfose die de beiaardier onderging alvorens te gaan spelen, alsof hij aan een sportwedstrijd ging deelnemen. "Is het bespeelen zoo'n zwaar werk, dat U zich erop moet kleden?" Zijn antwoord was dat er in het gehele land niet zo'n zware beiaard te vinden was. En daar waren zeker niet alleen de zware basklokken debet aan, doch ook de stugge en zware bladveren.

Maar dat was overigens niet het enige onderscheid tussen historische en moderne beiaarden. Het tweede verschil is zo nodig nog essentiëler.⁵ Op de moderne beiaard kan de beiaardier de toets probleemloos tot aan de onderregel neerdrukken zonder dat de klok gedempt wordt. Maar bij de meeste oude beiaarden mocht de toets nooit helemaal ingedrukt worden. Integendeel, bij de ene toets was dat tot halverwege de diepgang, bij een andere soms meer, soms minder. Maar dan was het nog altijd oppassen geblazen, want ook al zou bijvoorbeeld het indrukken tot halverwege zijn toegestaan, het was dan wél zaak onmiddellijk los te laten omdat anders de klokkenklank gedempt zou worden. En dit temeer omdat draadregelaars vrijwel altijd ontbraken. Kortom, de beiaardier kon niet veel anders dan met forse slagen de toetsen omlaag slaan en ze daarna bliksemsnel loslaten. Om vervolgens onbruikbaar te zijn zolang de klepel bleef naschommelen. Van nuanceren kwam dan ook niet veel terecht en zeker niet omdat de effectieve diepgang doorgaans van toets tot toets ver-

⁵ André Lehr, *Historische uitvoeringspraktijk op een beiaard: een illusie?* In: *Klok & Klepel*, no.88, september 2004, p.23-25.

schilde, rechtstreeks het gevolg van de klepelweg die van klok tot klok verschildte. En dat weer werd veroorzaakt door een niet goed aangelegd broekstelsel. Keren wij thans gewapend met deze kennis terug naar Zutphen in het jaar 1913.

Een advies voor de Hemony-beiaard op de Wijnhuistoren te Zutphen

Gezien de desolate toestand van zijn beiaard mag het niet verbazen dat stadsbeiaardier Marius A. Brandts Buys jr. het gemeentebestuur toestemming vroeg om een deskundig advies te vragen, meer in het bijzonder bij de befaamde Jef Denijn, stadsbeiaardier van Mechelen.⁶ Samen met zijn vriend Edward de Keyser toog hij dan ook naar Zutphen. Genoemde De Keyser was overigens niet de eerste de beste. Hij was voorzitter van het Algemeen Nederlands Verbond en één van de invloedrijkste krachten achter de oprichting wat nu heet de Koninklijke Beiaardschool 'Jef Denijn'.⁷

Dat Brandts Buys juist Denijn koos was niet zonder reden. Enkele jaren eerder, in 1910, was hij namelijk samen met andere Nederlandse beiaardiers en belangstellenden naar Mechelen geweest. Aldaar was door "Mechelen Aantrekkelijkheden" ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling te Brussel een beiaardwedstrijd georganiseerd. En wat bleek? De Nederlandse deelnemers maakten geen schijn van kans, neen, het was een Vlaamse beiaardier Jules van de Plas uit Leuven die glansrijk de eerste prijs won. Jef Denijn, hors concours, excelleerde echter het meest. De Nederlanders spraken enthousiast van zijn "groot meesterschap in expressie" en "de muziek die hij uit zijn instrument weet te tooveren, grenst aan het wonderbaarlijke". Ook Brandts Buys was diep onder de indruk. Hij schreef dat zijn spel een openbaring was, dat hij nooit geweten had dat ook op de beiaard crescendo's en diminuendo's mogelijk waren. En tenslotte het einde van Denijns concert: "Die aangehouden accorden, die tonen, die maar steeds

verder wegfladderden als blanke vlinders tegen blauwe zomerlucht."

Onder het Nederlandse gezelschap bevond zich ook Jacob Vincent, de zo bewonderde Paleisbeiaard te Amsterdam. Wel zeker bewonderd, want je zult maar een sigaar hebben die naar je genoemd wordt: "De carillonneur J. Vincent". Maar zijn reisgenoten vonden dat zijn spel in het niet zonk bij dat van Denijn. De heren waren dan ook absolute tegenpolen: de rechtzinnige Hollander Vincent en de flamboyante Vlaming Denijn. Nochtans, Vincent roerde zelfs het Mechelse klavier even aan, doch bracht er niets van terecht. Want hoeveel anders was de speelaard van de Mechelse beiaard dan in zijn vertrouwde Amsterdam. En het praatje ging dat Denijn hem toen vriendelijk toevoegde: "Het is een kunst, daar zult ge stilte inkomen."⁸ Maar stillekens ontstond er ook verwijdering tussen beide mannen. In latere jaren kon Vincent niet veel anders dan over "die lakenkoopman" spreken,⁹ want Denijn en zijn vrouw dreven in Mechelen een textielwinkel. Maar Vincent had, zoals wij zullen zien, ook een positie te verdedigen. Tegen die alom tegenwoordige Mechelengangers die hun klokken vloeiend en expressief lieten horen, was hij, als een eenzame noordeling met zijn slagklokken, niet opgewassen.

Was Denijn zo'n uitzonderlijke musicus? Natuurlijk, dat staat buiten kijf. Maar ook moet hij over een voortreffelijk instrument beschikt hebben, een beiaard waarop hij al zijn muzikale intenties kon weergeven en met name zijn handelsmerk, "de gebonden en aangehouden zang". En daaronder verstond hij het aanhouden van een akkoord door zachtjes met de klokken van het akkoord te tremoleren, zolang de duur van dat akkoord dit voorschreef. Dat werd mogelijk gemaakt door de toetsen tot dicht boven de onderregel in te drukken zodat bij snelle repetities een bescheiden tremolerend effect ontstond. Bij dit alles moge niet onvermeld blijven dat Denijn in feite de beiaard als grove broer van het

⁶ Jan ten Bokum, *Muziek in de IJsselsteden. Beschrijving van het muziekleven in Deventer, Zutphen, Zwolle en Kampen in de 19de en het begin van de 20ste eeuw met bijzondere aandacht voor de familie Brandts Buys* (Utrecht/Antwerpen, 1988), blz.103.

⁷ André Lehr, *Van paardebel tot speelklok. De geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen* (Zaltbommel, 1971, 2de druk 1981), blz.295-296.

⁸ *De voorgeschiedenis van het Carillon conflict 1913* (ms Nederlands Muziek Instituut, Den Haag archief 29-85F, 60G). Graag wil de auteur Jacques Maassen dank zeggen die de schrijver op het bestaan van dit geschrift gewezen heeft. Het anonieme manuscript komt voor in de nalatenschap van A. Brom jr., secretaris van de Nederlandsche Klokken- en Orgelraad. Maar hij is niet de auteur, want schrijver dezes kon aan de hand van handschriftvergelijking vaststellen dat het B.A.J. van der Hegge Zijnen was, de voorzitter van genoemde raad. Deze stierf in 1925. Zijn campanologische nalatenschap kwam daarna bij Brom terecht.

⁹ Aldus vertelde Jaak Vermaak, de laatste leerling van Denijn, mij op 30 december 1970, toen woonachtig te Mill.

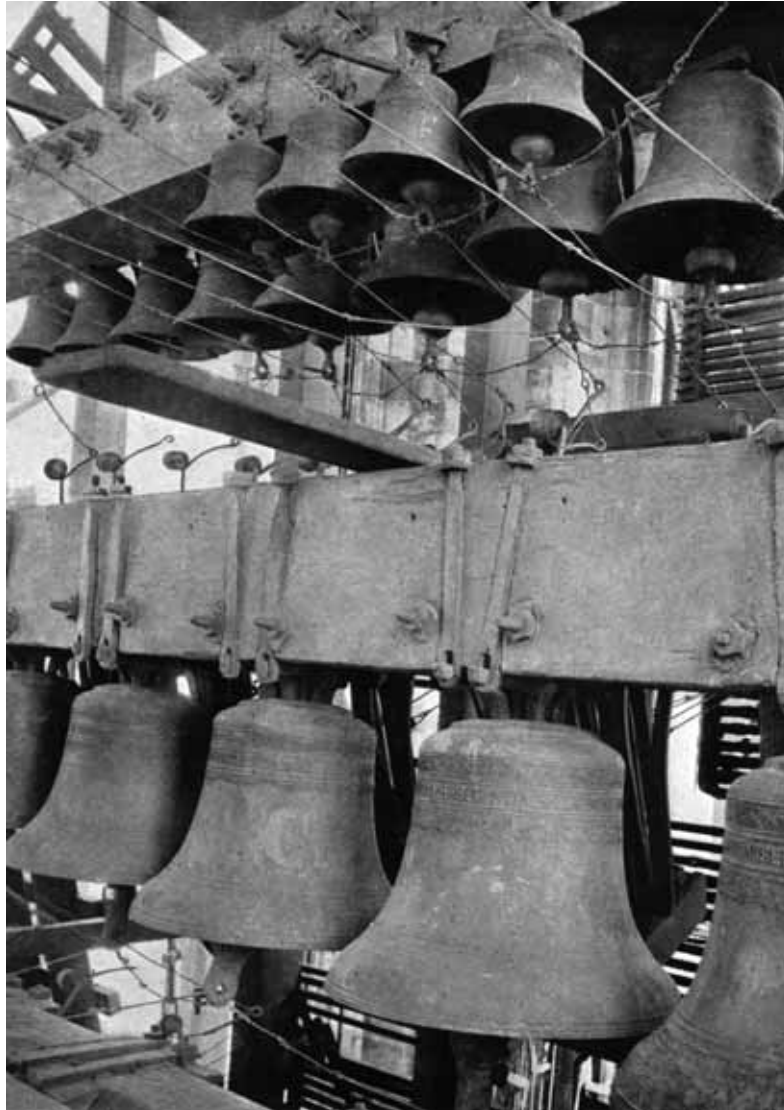
Jef Denijn bespeelt in 1915 de beiaard (Gedenkboek Jef Denijn, Mechelen, 1947).

klavecimbel waarop níet genuanceerd kon worden, ontwikkelde tot de wellicht minder grove broer van de piano waarop nuanceren wél mogelijk was.¹⁰

Met zijn vinding bezat Denijn een uitzonderlijk expressiemiddel, althans voor die tijd. Maar de mogelijkheid daartoe had een technische grondslag. In 1892 had hij namelijk niet alleen de klepels onderling verbonden zodat ze niet meer zo storend slingerden na aanslag, doch boven had hij achter de klepels van de discantklokken repetitieveren aangebracht, springveren zoals hij die noemde. Ze lijken afgekeken van de ouderwetse deurbel, maar waren stellig heel effectief. Bovendien gebruikte hij in plaats van het in Nederland alom toegepaste broekstelsel tui-

melaars die het mogelijk maakten om elke klepelweg gecontroleerd in te stellen en daarmee elke toets dezelfde diepgang te bezorgen. Dankzij die uniforme klepelweg kon de diepgang voor elke toets gelijk zijn, wat op haar beurt de mogelijkheid schiep de klok pas te laten aanslaan als de toets tegen de onderregel sloeg. Dat kon dankzij de draadregelaar in de toets heel nauwkeurig afgesteld worden. Bovendien zou hij niet kleven door de speling in de draden. De klepel schoot even door om vervolgens een millimeter terug te vallen, althans als de beiaardier de toets ingedrukt hield. Bij het Hollandse systeem was dat allemaal onmogelijk omdat geen der toetsen tegen de onderregel aangedrukt kon worden.

¹⁰ André Lehr, "Met losgemaakte ringkraag en in hevig zweet". Een oriënterende verkenning in oude beiaardtracturen. In: *Jaarboek van het Vlaams Centrum voor Oude Muziek*, jg.1, 1985, p.109-222.

Een detail van de Mechelse beiaard vóór 1980 (Gedenkboek Jef Denijn, Mechelen, 1947).

Hoe het advies in Zutphen tenslotte luidde, weten wij niet, ofschoon het aan de hand van zijn latere adviezen wel vermoed kan worden. Maar uitgevoerd werd het in elk geval niet.¹¹ Wij weten slechts dat Eijsbouts in 1914 enkele herstellingen aanbracht. Maar alles verdwijnt tenslotte in de mist der geschiedenis toen toren en beiaard in 1920 door een brand ten onder gingen.¹²

Een kennismaking met de beiaard op de Eusebiustoren te Arnhem

Vanuit Zutphen bezocht Denijn ook Arnhem. Hij was daar door de Eusebiustoren met zijn He-

mony-beiaard erg onder de indruk. Spelen wilde hij niet, zó onhandelbaar was het klokkenspel. Maar wel wilde hij er even aan "proeven". Maar op de luisteraars beneden in de straat kwam dat heel anders over. Ziehier namelijk wat één der redacteurs van de Arnhemsche Courant schreef:

"Het was op een rustige morgen, toen alle pennen in ons redactiebureau in beweging waren. [...] Daar, opeens, klaterden van den toren boven ons hoofd klokkeklanken neer, als een regen van muziek of neervallende licht-glanzen van een vuurpijl. We vloegen op. Wat is dat? Wie doet dat? Wie speel daar? Dat is iets ongekennds. En voor de ramen van onze bu-

¹¹ *Onze Torenmuziek*, no.2 juli 1925, blz.3.

¹² Enkele klokken overleefden de ramp. Eén daarvan bevindt zich in het Nationaal Beiaardmuseum te Asten.

reaux op de Kippenmarkt staren een aantal oogen naar boven, als wilden zij den speler daarboven uit de klokkekamer kijken." ¹³

Kennelijk beviel Denijns kennismaking met de Arnhemse beiaard, want hij maakte een voorlopige begroting van duizend gulden waarmee de beiaard aan zijn ideeën aangepast zou kunnen worden. Maar tot uitvoering kwam het toen niet. Wél werd de afspraak gemaakt dat Denijn in 1915 zou terugkomen om een meer gedegen advies uit te brengen. Want deze zware Hemony-beiaard in een ruime torenkamer en in de negentiende eeuw al van tuimelaars voorzien, verdiende hoe dan ook een bijstelling naar het Mechelse model.

Maar voor het zover was, brak op 4 augustus 1914 de wereldoorlog uit. Met een con brio als nooit tevoren speelde Denijn op maandag 17 augustus op zijn Mechelse beiaardtoren voor de allerlaatste maal de Brabançonne, De Vlaamsche Leeuw en zoveel vaderlandse liederen meer. De stad was toen overspoeld met Belgische soldaten. ¹⁴ Evenals tienduizenden anderen vluchtte Denijn met zijn gezin. Hoopvolle verwachtingen voor de toekomst gingen verloren zoals een jarenlang uitstel van de stichting van een beiaardschool te Mechelen. Want ware er geen oorlog uitgebroken, dan was die school al in 1914 een feit geworden. Nu zou het tot 1922 moeten duren.

Denijn en de zijnen gingen niet naar Nederland zoals de meesten, doch naar Engeland. Dat was niet zonder reden, want Jef Denijn had meerdere vrienden in dit land. Hij was er ook meermalen geweest, zoals in Cattistock (Dorset) waar hij sinds 1899 jaarlijks een beiaard bespeelde, gegoten in 1880-1882 door Severinus van Aerschodt uit Leuven. ¹⁵ Het was een valse beiaard, hetgeen Prosper Verheyden, een goede vriend van Denijn die ooit samen met hem in Cattistock was geweest, de opmerking ontlokte: "Schoon van ver, maar ver van schoon." Mogelijk heeft hij in die periode ook kennis gemaakt met de organist en musicoloog William Wooding Starmer die hogelijk geïnteresseerd was in de beiaardkunst. ¹⁶ Die was ook bevriend met de klokkengieters Taylor te Loughbo-

rough die toen juist als eersten na een periode van verval het stemmen van klokken hadden herontdekt, tezamen met de geestelijke Arthur Simpson. Starmer zat bovendien in de jury van de beiaardwedstrijd van 1910, een wedstrijd waar, zoals wij al eerder schreven, de Nederlandse beiaardiers zo dramatisch tekortschoten. Kortom, Denijn had in Starmer een goede vriend, reden waarom hij na zijn vlucht uit Engeland met zijn vrouw, zoon en vier dochters naar hem ging, naar het plaatsje Tunbridge Wells, in het graafschap Kent, 50 km zuidoostelijk van Londen. ¹⁷ Aldaar woonde hij ofschoon, naar het schijnt, niet voor de gehele duur van de oorlog.

Het lijkt erop dat hij in Engeland zijn kost verdiende met concerner en adviezen. Zo gaf hij op "een prutsbeiaardeken" in Bourneville-Court, een voorstad van Birmingham, een concert ten behoeve van noodlijdende Belgen. Muzikaal vond hij het maar niks, ja, hij sprak later zelfs van afschuwelijk, doch anderzijds werd hij door de lord-mayor vorstelijk ontvangen en zag toch maar kans om honderd pond bij elkaar te spelen! Trouwens, overal werd hij als een zeer geëerde en beroemde gast verwelkomd. Zo gaf hij bijvoorbeeld op 15 december 1915 voor het illustere gezelschap "Royal Society of Arts" te Londen een lezing onder de titel "Technique et mécanismes de carillon". ¹⁸ Daarin ontvouwde hij al zijn ideeën over de vraag hoe een beiaard ingericht moet worden teneinde de grootste muzikale vertolking mogelijk te maken. Geen wonder dat voorzitter Loosjes in 1919 van de toen nog jonge Algemeene Klok-kenspel-Vereeniging een vertaling bezorgde.

Meer genoegen beleefde hij aan de gieterijbeiaard van Taylor in Loughborough. Ook adviseerde hij bij een nieuwe beiaard voor Cobh in Zuid-Ierland, een stad die tot 1922 Queenstown heette, niet ver van de plaats waar de Britse Mailboot Lusitania met louter burgers aan boord op 7 mei 1915 door een Duitse U-boot zonder enige waarschuwing was getorpedeerd. Later zou Denijn eveneens met dit soort wandaden geconfronteerd worden. Welnu, in Queens-town werd in 1916 een beiaard van Taylor op de ka-

¹³ De Muziekbode, oktober 1915, blz.496-498.

¹⁴ William Gorham Rice, *Carillons of Belgium and Holland. Tower Music in the Low Countries* (New York, 1914), blz.231-232.

¹⁵ Prosper Verheyden, *Cattistock*. In: *Jaarverslag 1926-1927 & Mededeelingen van de Mechelsche Beiaardschool*, blz.20-24.

¹⁶ Prosper Verheyden, *In memoriam William Wooding Starmer*. In: *Jaarverslag 1926-1927 & Mededeelingen van de Mechelsche Beiaardschool*, blz.14-17; Trevor S. Jennings, *Master of My Art. The Taylor Bellfoundries 1784-1987* (Loughborough, 1987), blz.109-113.

¹⁷ Leen Denyn, *Jef Denyn*. Bijlage bij 't Schipke, jg.13, nr.3/4.

¹⁸ Josef Denyn, *Technique et mécanismes de carillon*. In: *Journal of the Royal Society of Arts*, no.3291, vol.64, 17 december 1915.

Duizenden, zoowel landgenooten als vreemdelingen trokken daar des zomers heen om het ontroerende spel van dezen Meester aan te hooren.

De Beiaard heeft menige zoete winst in die steden gebracht door een vermeerderd Vreemdelingenverkeer.

Naast beweegredenen van schoonheidlievenden aard en piëteit jegens ons voorgeslacht, moge dit als een krachtig motief gelden voor de besturen der Carillons-bezittende Gemeenten in Nederland, om het Klokkenspel zoodanig te doen restaureeren, dat dit meer nog dan thans een aantrekkelijkheid hunner Gemeente worde.

Op initiatief van onze Vereeniging heeft de Gemeenteraad van Arnhem den Heer Denijn opgedragen het klokkenspel van den grooten Toren alhier, grondig te restaureeren; een reeks van bespelingen door dezen Meester, staan op ons zomer-program van 1916.

Nu ligt het in onze bedoeling den Heer Denijn te bewegen zich, zoolang de oorlog duurt metterwoon te vestigen in Nederland, mocht het zijn in onze stad en van daaruit de restauratiewerkzaamheden aan andere Carillons in Noord-Nederland te leiden.

Dit plan, waarbij heel Nederland kan profiteren, zal slechts uitvoerbaar zijn, wanneer meerdere belanghebbende Gemeentebesturen ons steunen zoodat voldoende werk aan den meester kan worden opgedragen, om dezen voor geruimen tijd aan Noord-Nederland te verbinden.

Indien in Uw Gemeente het voorbeeld van Arnhem kan worden gevolgd, alwaar de restauratie-kosten door particulieren werden bijeengebracht, dan zullen geen bezwaren van geldelijken aard tegen de eventueel door U beoogde restauraties Uwer Carillons aangevoerd kunnen worden.

Kan nu voor het tijdvak van b.v. een jaar, voldoende arbeid en inkomsten aan den Heer Denijn worden verzekerd dan vermoeden wij dat de meester, die tot dusver met zijn familie in Engeland verblijf hield, naar Nederland zal overkomen en zich aldaar, zoolang de oorlog duurt gaarne zal vestigen.

Het is natuurlijk hier niet te zeggen hoeveel de herstelling van elk Carillon zal kosten.

De restauratie van het Arnhemsch Carillon, zal circa f 1.000.— bedragen, waaruit U kunt zien, dat de kosten niet behoeven af te schrikken.

Wij vertrouwen, dat het bovenstaande Uwen Raad moge bewegen tot het nemen van een spoedig besluit in den door ons beoogden zin, opdat ook Uw Gemeente de voordeelen moge genieten welke naar veler meening vooral na den oorlog van een vermeerderd Vreemdelingenverkeer naar Nederland mogen worden verwacht, een verkeer dat meer in het bijzonder tot zich zullen trekken die steden, welke de in haar „zingende torens“ gelegen typisch Nederlandsche eigenaardigheid naar waarde hebben begrepen.

De tweede bladzijde van de gedrukte brief die het Arnhemse V.V.V. op 8 oktober 1915 aan alle gemeenten zond die een beiaard beheerden (Archief Nationaal Beiaardmuseum).

thedraal geplaatst. Maar zijn persoonlijk leven was niet zonder lijden. In Engeland stierven zowel zijn vrouw als zijn jongste dochter. Emotioneel aangeslagen zou Denijn einde 1918 naar zijn vaderstad terugkeren en het jaar daarop zijn befaamde zomerconcerten aldaar toch weer hervatten.

Natuurlijk bleven de oorlogshandelingen in Nederland niet onbesproken, ofschoon exacte informatie dikwijls ontbrak. Zo schreef Jacob Vincent over de vernietiging van de Mechelse beiaard, waarbij hij zijn respect voor Denijns spel betuigde en besloot met de verzuchting: "Arm volk, arme Denijn".¹⁹ Er waren overigens ook anderen die meenden dat onder meer de beiaard van Mechelen ten onder was gegaan. Een zekere George Edwards wijdde in 1916 zelfs een heel boek aan de verwoeste beiaarden. Hij eindigde zijn verhaal over Mechelen met: "Those bells which now lie broken among the ashes of the tower in the Grand Place of the ruined town of Malines."²⁰ Het was bezijden de waarheid, want in werkelijkheid waren er weliswaar vele beschietingen geweest, maar de toren liep ondanks de vele granaten slechts weinig schade op. De kerk echter des te meer.

Ondanks de oorlogsomstandigheden en het feit dat Denijn tijdelijk in Engeland verbleef, deed hij toch zijn toezegging gestand door in 1915 terug in Arnhem te komen. Maar wel met heel wat angst in het hart. Hij schreef:²¹ "En dat [bezoek] heb ik dan in Godsnaam maar gedaan, niet echter zonder mijn testament te hebben gemaakt, vóór ik den zouten plas weer overstak." Het werd een jaar waarover nog lang gesproken zou worden! Maar reeds vóór zijn komst was aldaar een en al activiteit. Eigenlijk had men hem liever al eerder in Arnhem gezien, in het bijzonder de plaatselijke "Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer" (V.V.V.). Op 3 - 5 september 1915 was er namelijk te Arnhem een congres van de "Nationale Bond van Vreemdelingenverkeer" en het leek daarbij een goede gedachte om Jef Denijn voor een concert uit te nodigen. Maar helaas bereikte de uitnodiging de vluchteling in Engeland te laat, zodat hij op het congres verstek moest laten gaan. Wel hield Adriaan Loosjes, de journalist die wij al eerder ontmoetten, een lezing onder

de titel "Het carillon in Noord-Nederland als middel tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer". Kennelijk leefde de gedachte dat beiaardmuziek van een hoog gehalte moest zijn, op dezelfde wijze als in Mechelen, om daarmee ook die drommen mensen naar Arnhem te lokken, zoals in Mechelen.

De bespeelbaarheid van de toenmalige Nederlandse beiaarden

Ofschoon wij in het voorafgaande reeds enkele voorbeelden van de slechte bespeelbaarheid van de toenmalige carillons gaven, is het wellicht goed daar nog wat uitvoeriger bij stil te staan. Er zijn namelijk meer dan voldoende getuigenissen dat de toenmalige beiaard een slecht te bespelen en weerbarstig instrument was. Zo refereerde de Delftsche Courant van zaterdag 29 april 1916 aan de adviezen van Denijn en meent dat men beter eerst de resultaten elders kan afwachten. Bovendien "ook zonder Denijn's hulp ons carillon de Delftenaren genot kan blijven schenken". Maar anderzijds wordt opgemerkt: "Het beijeren is een moeilijk werk. Een goed beiaardier moet beschikken over muzikale kennis en fysieke kracht en bovendien de kunst verstaan de toetsen vlug aan te slaan. Doet hij dat niet of drukt hij te zwaar neer dan wordt de toon onzuiver en lelijk. Het best klinken de gewone volksliederen of eenvoudige wijsjes. Door groote stukken te arrangeeren voor een carillon is het spelen daarvan wel mogelijk, hoewel een groot gedeelte van het effect daardoor natuurlijk verloren gaat."

Exacter en geheel teruggebracht tot werktuigkundige principes vinden wij die beschouwing ook in een brief van 24 mei 1916 van de directeur Gemeentewerken aan zijn wethouder van Amsterdam.²² Het is het verhaal zoals wij al eerder gaven, van in het Hollandse systeem het aanslaan van de toets en niet vasthouden tot in de onderregel en bij het Vlaamse systeem juist wel. De gevolgen op het spel zijn inmiddels bekend. Zo weet de eerder genoemde Loosjes te melden dat zij die het spel horen op het Paleis-carillon of op andere beiaarden onmiddellijk zullen toegeven, "dat men hier spel dat van min of meer virtuositeit blijkt geeft, te hooren krijgt, maar dat toch nauwelijks kunstuiting mag genoemd worden."²³

¹⁹ Het Vaderland van 4 september 1914.

²⁰ George Wharton Edwards, *Vanished Towers and Chimes of Flanders* (Philadelphia, 1916), blz.37.

²¹ De Muziekbode, oktober 1915, blz.496-498.

²² Gemeentearchief Amsterdam, arch.5180, inv.7578, doss.4498.

²³ A.Loosjes, "Jef Denijn". In *Buiten*, jg.9, 30 oktober 1915, blz.528.

Toen Denijn stadsbeiaardier Brandts Buys in Zutphen zag spelen noemde hij dat "peerdewerk". Van daar dat men, zoals Brandts Buys zei, dikwijls niet verder kwam dan tot een "eenvoudig volksliedje met een simpel basje".²⁴ Maar ook elders was het paardenwerk geblazen. Toen Vincent en Denijn samen in Amersfoort op de toren waren, zei eerstgenoemde: "Paardewerk, daar in Amersfoort beiaardspelen!" "Dat is wel het juiste woord", beaamde Denijn lachend. "Ik heb er even 'n Brabançonne gespeeld ter eere van mijn geïnterneerde landgenooten"²⁵, maar ik verzeker u, dat ik het nog geen half uur zou hebben volgehouden! Het zijn allemaal Hemony-klokken, maar op een onmogelijk manier aangespannen. "Met einden draad zoo lang als dit huis hoog is!" bevestigde de Amsterdamsche klokkenist.²⁶ Kortom, Denijn zou zich wel wachten op dergelijke beiaarden te concerten, zoals bijvoorbeeld in Deventer bleek. Op 8 oktober 1915 schreef hij namelijk het plaatselijke V.V.V. "Altijd Waakzaam" wel te willen adviseren doch alleen maar te zullen spelen als de installatie in orde was. "In tegenovergestelde geval kan ik niet performeeren." Hij raad dan ook af een concert van hem aan te kondigen "daar ik in Holland nog geen enkel toestel [beiaard] in goede vorming ontmoette". Zo schreef hij over de beiaard in de lantaarn van de Nieuwe Toren te Kampen: "In de huidige toestand is het totaal onmogelijk kunstrijk beiaardspel te geven."

En dan waren er nog de pianoklavieren die Eijsbouts her en der geïnstalleerd had en met name in Goes, Zaltbommel, Lochem en Maastricht. Pruldingen, zo noemde Vincent die klavieren waarmee vriend en vijand het dit maal dik met elkaar eens waren. Denijn wees er geheel terecht nog eens op dat die klavieren met de vingers zó zwaar te bespelen waren, dat die vingers "reddeloos kapot" werden gemaakt om op echte pianoklavieren van orgel en vleugel te kunnen spelen.

Een advies voor de Hemony-beiaard op de Eusebiustoren te Arnhem

Genoemd congres was voor het V.V.V. de aanleiding om op 16 september 1915 een brief aan de gemeente Arnhem te schrijven waarin voorstellen

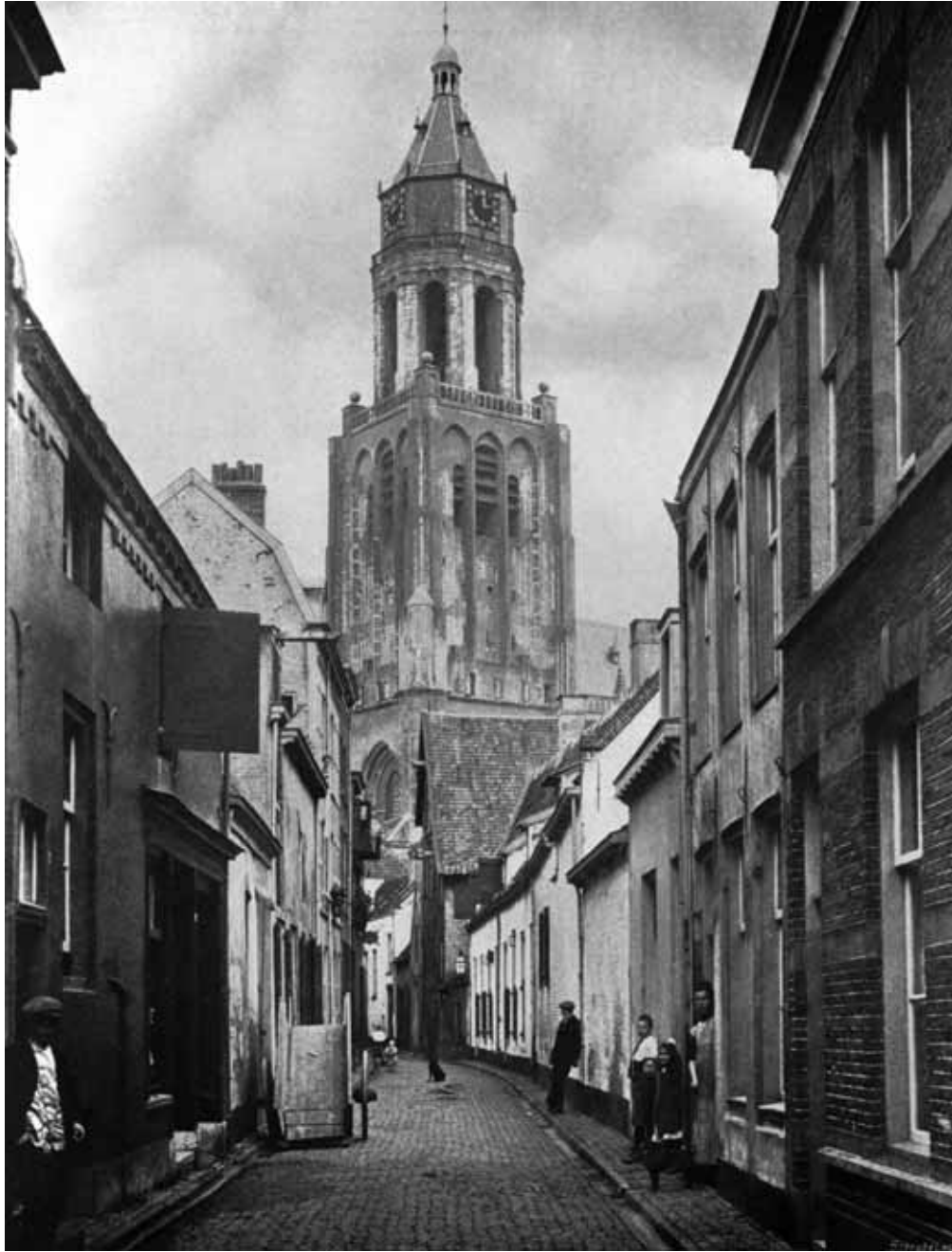
tot verbetering van de beiaard werden gedaan. Helaas is die brief in de oorlog verloren gegaan, maar vermoed mag worden dat de inhoud in hoofdzaak teruggaat op het voorlopige advies dat Denijn in 1913 had gegeven. Die brief werd in de gemeenteraad van 4 oktober 1915 behandeld. Maar of het allemaal wel zo duidelijk was? In elk geval werd er flink gesteggeld over wat nu precies Denijns advies inhield, immers, er werd volgens een gemeenteraadslid "geen enkele verbetering in concreto genoemd". En bovendien, waren de prijzen wel correct? En natuurlijk toonde men zich ook nog eens bezorgd over de vraag of die verbeteringen het historische karakter van de beiaard niet zouden aantasten. Stond Denijn wel garant voor dat behoud? De voorzitter leek de impasse te doorbreken door te zeggen dat het om een preadvies ging, want Denijn moest nog uit Engeland overkomen. Maar hij zou dan aan de slag kunnen op basis van het moeizaam verkregen gemeentelijke besluit waarin gestipuleerd werd "mits onder toezicht van den directeur der gemeentewerken en met inachtneming van de c.q. door dezen te geven voorschriften".

Enkele dagen later, op zijn laatst op donderdag 7 oktober verscheen Jef Denijn in persoon te Arnhem. Hij nam zijn intrek in het Grand Hotel des Pays-Bas. 's Avonds was er een door het V.V.V. belegde bijeenkomst waar Denijn als eregast door de burgemeester werd toegesproken, als de beiaardier "die door de bespeling van het Vlaamse carillon een ontroerende bezieling brengt bij alle toehoorders". En niet veel later kwam het definitieve advies voor de Eusebius-beiaard. Het zou een eenvoudige klus worden, want de klokken hingen al op rij, een noodzakelijke voorwaarde om tuimelaarassen aan te brengen. Ja, die waren in de negentiende eeuw ook al aangebracht! Vandaar dat de aanpassing aan de Mechelse inrichting zich in hoofdzaak kon beperken tot een nieuw klavier met draadregelaars en repetitieveren achter de klepels, althans bij de kleinere en kleinste klokken. Maar voorlopig kwam daar niets van want toen hij in april van het volgende jaar wilde terugkeren stak de oorlog een spaak in het wiel, Allereerst waren er moeilijkheden met de visa voor hem en zijn werktuigkundige, zoals hij die noemde, Guil-

²⁴ M.A. Brandts Buys, *Klokspelen en Klokken spellen in Nederland*. In: *Beiaardkunst. Handelingen van het Eerste Congres Mechelen 1922* (Mechelen, 1922), blz.31-45.

²⁵ Na de val van Antwerpen werd Nederland overspoeld door vluchtelingen. De militairen onder hen werden geïnterneerd, onder andere te Amersfoort.

²⁶ D.J. van der Ven, *De Torens zingen!* (Amsterdam, 1916), blz. 159-160.

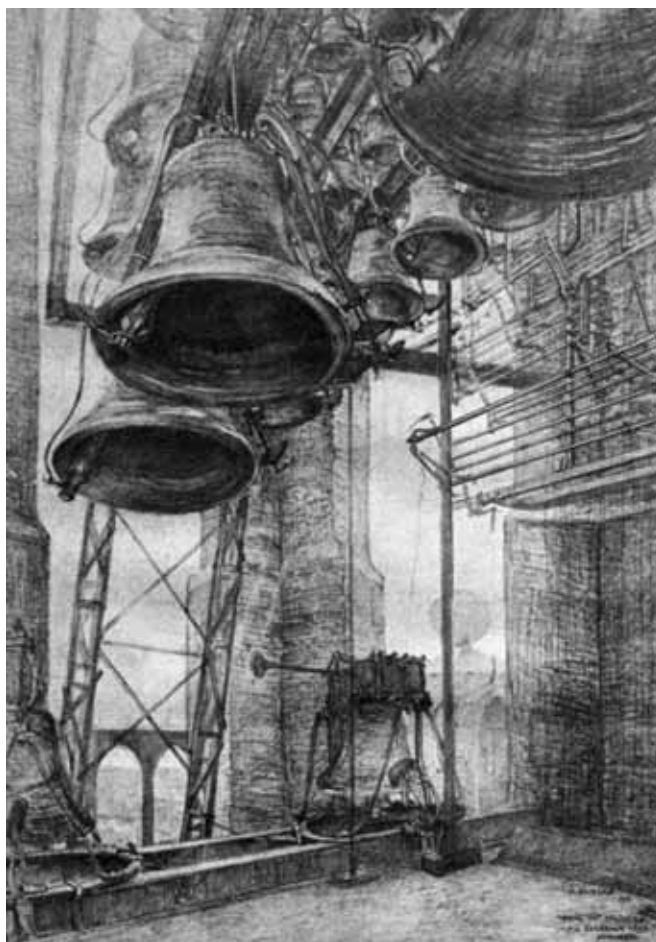
*De Eusebiustoren te Arnhem in 1916 gezien vanuit de toenmalige Trompetsteeg (A. Loosjes, *De Torenmuziek in de Nederlanden*, Amsterdam, 1916).*

laume Goeyens, de man dus die Denijn zou assisteren bij de uitvoering van het werk. Denijn schreef vanuit Engeland zelfs een persoonlijke brief aan minister Beyens. Of het hielp? Zeker is dat toen in het voorjaar twee Nederlandse passagiersschepen van de Koninklijke Hollandsche Lloyd, de *Tubantia* en de *Palembang*, door Duitse U-boten tot zinken waren gebracht, Denijn de overtocht niet meer aandurfde. Trouwens het zou met genoemde maatschappij ook niet meer lukken, want Lloyd stopte vervolgens met

de dienst op Engeland. De aanpassing van de Arnhemse beiaard zou pas in 1919 door Denijn ter hand worden genomen. Maar, zoals wij later zullen zien, de resultaten vielen tegen.

De rondzendbrief van het Arnhemse V.V.V.

Keren wij terug naar die 7de oktober 1915 toen Jef Denijn in Arnhem arriveerde en aldaar zijn eerste advies gaf. Want de heren van het V.V.V. hadden bedacht dat, nu Denijn toch in Nederland was, het

Een deel van het klokkenspel op de Arnhemse Eusebiustoren in 1916. Rechts ziet men de al aanwezige tuimelaarassen (Archief Nationaal Beiaardmuseum).

de moeite waard zou zijn om alle beiaardeigenaren op zijn verblijf attent te maken zodat ook zij desgewenst van zijn diensten gebruik konden maken. Het resulteerde in een gedrukte brief van het V.V.V. d.d. 8 oktober 1915 aan alle ruim vijftig beiaardeigenaren met de volgende strekking:

In de afgelopen maanden is in de pers herhaaldelijk de beiaard ter sprake gekomen. Ook heeft Mr. A. Loosjes (secretaris van de Nationale Vereeniging voor den Volkszang) een lezing gehouden over "Het Carillon in Noord-Nederland als middel ter bevordering van het Vreemdelingenverkeer". Daaruit moeten concluderen dat de Nederlandse steden met hun carillon "een schat bezitten alleszins waard om met zorg en liefde te worden bewaard en in stand gehouden". Maar in vele steden is dat niet het geval, soms door verkeerde behandeling, soms ook niet in staat datgene te geven "wat aan de eischen van schoonheid en welluidendheid voldoet".

In Zuid-Nederland is dat anders. Daar worden de beiaarden "in hooge eere" gehouden. Bovendien

is Denijn bij vele herstellingen betrokken. En hij trok aandacht door zijn concerten. Duizenden kwamen luisteren naar "het ontroerende spel van dezen Meester". En nogmaals wordt gewezen op de "zoete winst" die de steden ontvangen door toegenomen vreemdelingenverkeer.

Daarom wil het V.V.V. Jef Denijn bewegen om voor de duur van de oorlog in Nederland te blijven. Hij kan dan niet alleen de leiding nemen van de restauratie in Arnhem doch bovendien van andere beiaarden in den lande. Daarom hoopt het V.V.V. dat andere beiaardeigenaren Denijn voor een advies zullen uitnodigen. Tenslotte spreekt het V.V.V. de hoop uit dat het vreemdelingenverkeer zal toenemen, "meer in het bijzonder [...] die steden welke in haar 'zingende torens' gelegen typisch Nederlandsche eigenaardigheid naar waarde hebben begrepen".

Een waarschuwing van de "Bond Heemschut"

Een paar maanden later, in januari 1916, werd door de "Bond Heemschut" alarm geslagen door

Jef Denijn tijdens zijn rondreis in oktober 1915 achter het klavier van de Arnhemse beiaard (D.J. van der Ven, De torens zingen!, Amsterdam, 1915).

eveneens met een gedrukte brief bij alle beiaardeigenaren te reageren. Daarin werden de volgende stellingen ontwikkeld. De gemeentes moeten zorgdragen voor de klokkenspelen, deze derhalve onderhouden en "bewaren in den toestand waarin zij zich bevonden toen zij door hun vervaardigers werden afgeleverd". En de te kiezen muziek moet aangepast zijn aan de eigenaardigheden van een klokkenspel. De toon van een klok kan immers niet worden aangehouden ofschoon Denijn een systeem heeft bedacht waarmee dat wél kan. Maar de Bond kan niet over het resultaat oordelen, maar is wel van mening dat dit niet kan worden toegestaan als daarvoor de klokkenopstelling gewijzigd moet worden. "Immers die klokken, nu in het doorluchtig bovendeel der meeste Nederlandsche torens opgehangen, moeten daar blijven, omdat die plaats reeds door de bouwmeester er voor bestemd werd, en de klokken, bij het geheel behorend, voor den uiterlijken welstand noodzakelijk zijn. Het plaatsen van klokkenstoelen in die doorluchtige torens zou het effect ten zeerste scha-

den". Zou men dit willen compenseren door het aanbrengen van "looze klokken", dan wordt dit door de Bond ten zeerste afgekeurd. En tenslotte, als men toch veranderingen wil aanbrengen, wacht dan eerst het resultaat van Arnhem af, zo luidde het toch wel verstandige advies.

De reacties op de rondzendbrief

De brief van het V.V.V. van Arnhem met het voorstel om Jef Denijn voor een advies uit te nodigen, werd aan ruim vijftig beiaardeigenaren verstuurd. Men mag aannemen dat de daarop volgende brief van de Bond Heemschut eveneens die beiaardeigenaren heeft bereikt. Op de V.V.V.-brief werd door vijftien gemeenten gereageerd, dat wil zeggen men vroeg Denijn daadwerkelijk om advies in Alkmaar, Amersfoort, Arnhem, Deventer, Doesburg, Gorinchem, Gouda, Haarlem, 's-Hertogenbosch, Kampen, Maastricht, Middelburg, Nijkerk, Schoonhoven en Zutphen. Denijn is derhalve veel op reis geweest en wij weten ook in welke periode, namelijk van 7 tot

Jacob Vincent (l), beiaardier van het Koninklijk Paleis te Amsterdam, en Jef Denijn, stadsbeiaardier van Mechelen, in 1916 gezamenlijk op de foto achter het woonhuis van Vincent (Archief Nationaal Beiaardmuseum).

28 oktober, dus drie weken in totaal. Hij keerde daarbij niet elke avond terug naar Arnhem. Zeker is bijvoorbeeld dat hij van 12 tot 19 oktober elders overnachtte. En toen hij weer naar Engeland terug zou keren, reisde hij naar Middelburg alwaar hij allereerst de beiaard zou onderzoeken om vervolgens de boot te nemen. Hij vroeg daarom het plaatselijke V.V.V. naar "een burgerlijk hotel (geen primo cartel-lo) te wille zorgen". Opgemerkt zij nog dat hij tijdens zijn reis door Nederland ook andere beiaarden heeft bezocht, zoals die van Amsterdam, Utrecht en Breda.

Natuurlijk werd er in enkele gemeente intern op de rondzendbrief gereageerd. En tenslotte was er ook een aantal die de brief aan de raad ter inzage legden dan wel "ongezegeld" terzijde schoven. Bij dit alles dient men bovendien te bedenken dat sommige brieven geen spoor in de gemeentelijke archieven hebben achtergebleven.

De inhoud der adviezen

Maar vooraf eerst de prijs voor een advies. Die bedroeg doorgaans f 25 maar soms meer, zoals in Schoonhoven f 30, Den Bosch f 75 en in Maastricht

f 100. In beide laatste gevallen ging het om twee beiaarden. De prijs was inclusief reis- en eventuele verblijfskosten. Ter vergelijking met de toen uitbetaalde lonen, een vakbekwame arbeider verdiende per dag, dus niet op zondag, vier à vijf gulden. Een hoofdonderwijzer verdiende per jaar 1200 gulden inclusief vrij wonen en een stadsbeiaardier in deeltijd 400 gulden. Daarmee is het honorarium dat Denijn vroeg zeker niet aan de lage kant. En tenslotte, de kosten van de veranderingen in het Denijnstelsel lagen in de orde van grootte tussen duizend en tweeduizend gulden. Maar hij beperkte zich dan ook tot klavier, dradennet, tuimelaarrek en alle direct daarbij behorende zaken. Kwesties als de- en montage, alsmede een nieuwe klokkenstoel liet hij aan plaatselijke bedrijven over. Hijzelf zou alleen met de hem vertrouwde werkmans Guillaume Goeyens opereren. Opgemerkt moet worden dat Denijn daarbij niet alleen de toezicht houdende adviseur was, zoals heden ten dage gebruikelijk is, doch daadwerkelijk het werk samen met zijn compagnon uitvoerde.

En de inhoud der adviezen? Om te beginnen valt het op dat Denijn over het automatisch spel nauwe-

Jef Denijn (2de links) op bezoek te Cattistock (GB) samen met Prosper Verheijden (r) in 1899. De laatste sprak over de nieuwe Vlaamse beiaard in die plaats de historische woorden "Schoon van ver, maar ver van schoon." (Gedenkboek Jef Denijn, Mechelen, 1947).

lijks een woord rept. Nog meer springt in het oog dat hij de bestaande toestand vrijwel onbesproken laat. In zijn brieven van nooit meer dan twee kantjes valt hij dan ook met de deur in huis door onmiddellijk een opsomming te geven van hetgeen er moet gebeuren om het Mechelse stelsel geheel of ten dele te realiseren. Wel krijgt men de indruk dat hij in de mondelinge contacten wél heeft uitgelegd waarom de bestaande toestand niet deugde en wat daaraan te doen was. Anderzijds werd in zijn offertes, want in wezen waren het dat, een fraai resultaat in het vooruitzicht gesteld. Zo schreef hij Arnhem dat na de nodige aanpassingen van de beiaard: "Met volle overtuiging mag ik u alsdan bij aanstaande inhuldigingsconcert volledigen bijval verzekeren." En in Amersfoort verzekert na uitvoering der werkzaamheden de mogelijkheid "tot kunstrijke vertolking". Maar niet altijd waren deze hoopvolle woorden voldoende om bijvoorbeeld de gemeenteraad over de streep te trekken. Dat ondervond bijvoorbeeld de burgemeester

van Schoonhoven in de vergadering van 27 oktober 1915. De voorgestelde veranderingen à raison van duizend gulden zouden niet alleen het bespelen gemakkelijker maken, zo zei hij, doch "tevens zal mogelijk zijn dit zangerige en teere in het spel te leggen, waardoor deze meester [Denijn] het ver buiten Europa beroemd is geworden". Het mocht niet baten want bij stemming waren zes tegen vernieuwing en slechts drie voor.

Maar soms kwam er ook een geheel ander argument uit geheel andere hoek, zij het niet van Denijn zelf doch van een zijner bewonderaars. Zo zei de volkenkundige D.J. van der Ven naar aanleiding van de ophanden zijnde aanpassing van de Arnhemse beiaard:²⁷ "Het besluit [inzake die aanpassing] zal blijken veredelend te werken op de volksopvoeding en het zal niet het minst de aantrekkelijkheid van ons landseigen verhoogen, dat zeer bijzondere eigen, dat vreemdelingen van alle landen der wereld naar ons Nederland lokt."

²⁷ D.J. van der Ven, *De meester-beiaardier Jef Denijn te Arnhem*. In: *Panorama* van 18 oktober 1915.

Het is slechts een kleine greep uit de verwachtingen die bij beiaardeigenaren gewekt werden. Stellig was Denijn daar eerlijk in, want in gevallen waarin de ideale tractuur niet gerealiseerd zou kunnen worden, zoals in Alkmaar op de Waag en in Haarlem op de Bavo, schroomde hij niet te schrijven: "Ik mag u niet verzekeren na herstelling de uiterste gevoelens van kunstverbetering te bereiken."

De voornaamste elementen uit Denijns adviezen waren het aanbrengen van een tuimelaarrek mits de klokken in rijen boven elkaar hingen, voorts springveren (repetitieveren), een nieuw dradennet en dikwijls ook een nieuw klavier met draadregelaars. Slechts in één geval bleek een tuimelaarsstel al aanwezig te zijn. Dat was met name op de Eusebiustoren van Arnhem het geval. Het was daar na de torenrestauratie in 1887 aangebracht.²⁸ In een aantal andere gevallen adviseerde Denijn om de klokken die tussen de stijlen in de lantaarnopeningen hingen naar binnen te halen en in een houten klokkenstoel op rijen te hangen. Met name stelde hij dat voor in Amersfoort, Kampen en Deventer. In Kampen is het nooit uitgevoerd, doch in de beide andere steden gebeurde dat weliswaar niet toen Denijn adviseerde, doch later wel degelijk. Daarom laten heden ten dage noch Amersfoort, noch Deventer de oorspronkelijke klokopstelling zien. Zelfs op het Paleis te Amsterdam stelde Denijn een opstelling in rijen voor! Weliswaar was hij voor die beiaard niet om advies gevraagd, doch toen hij in de koepel aldaar stond, kon hij het niet laten om een andere klokopstelling voor te stellen. Wij citeren:²⁹ "Ziet ge, sprak Denijn, terwijl hij van buiten het mechanisme van 't spel aankeek, hebt ge hier nu duidelijk al de nadeelen voor uw oog van de plaatsing der klokken in cirkelvorm. Kijk nu eens, wat een warnet van draden, daar in 't midden! Naar gelang nu de klokken verderaf of dichterbij hangen, zijn die draden langer of korter, zoodat voor elke toets de aanslag feitelijk verschillend moet zijn om hetzelfde effect uit de klokken te halen. En dan klept en wibbelt dat heele boeltje natuurlijk."

Zijn technische analyse was uitstekend. Het na-deel van het broekstel kon niet beter getypeerd worden. En de oplossing? Hij adviseert om de klokken

van de onderste ring in twee rijen boven elkaar te hangen waarmee ze geschikt zouden worden voor het tuimelaarsstel. Maar hij beseftte dat het aanzien van de koepel daarmee geschaad zou worden, reden waarom hij adviseert om rondom die twee rijen een ring met zinken klokken te hangen!³⁰ Kennelijk was de Bond Heemschut hierdoor gealarmeerd toen deze in zijn rondzendbrief van januari 1916 het gebruik van "looze" klokken ten scherpste veroordeelde.

Toch beschikte Denijn over een voortreffelijke oplossing om klokken in de rondte niettemin van tuimelaars te voorzien. Met name adviseerde hij die in Alkmaar op de Waag en Haarlem op de Sint Bavo. Hij schreef: "De klokken zouden in de ronde zooveel mogelijk moeten verbonden worden met tuimelaars op ijzere staven." Het is duidelijk, het gaat hier om zogenoemde gerichte tuimelaars, een systeem dat heden ten dage allereerst wordt toegepast wanneer de klokken rondom in de toren hangen. Gezien zijn uitlatingen in zowel in Alkmaar als in Haarlem waarin hij met gerichte tuimelaars niet het maximale resultaat durft te beloven, lijkt het waarschijnlijk dat hij deze tuimelvariant minder goed achtte dan die met tuimelaars.

Denijn refereert daarbij aan de beiaard op het stadhuis van Borgerhout. Dit thans niet meer bestaande spel werd in 1889 gegoten door Alphons Beulens uit Leuven.³¹ Of toen de gerichte tuimelaars zijn aangebracht, dan wel tijdens herstellingen in 1913 door de Antwerpse Stadsbeiaardier Gustaaf Brees is niet geheel duidelijk. Maar de laatste optie lijkt de meest waarschijnlijke omdat beiaardinrichter Désiré Somers uit Mechelen op 22 december 1915 de stad Utrecht voorstelde om eens naar Antwerpen te komen om aldaar de inrichting met gerichte tuimelaars te bekijken. Dat hier ook enige broodnijd achter stak, moge in de volgende paragraaf blijken. En passant vraagt hij bovendien aandacht voor een oefenklavier dat hij aan Gustaaf Brees had geleverd en waarmee een pianist reeds na enige weken oefening de beiaard zou kunnen bespelen.³²

²⁸ D.J. van der Ven, *De meester-beiaardier Jef Denyn in Arnhem*. In: *Panorama* van 18 oktober 1915.

²⁹ *De Telegraaf* van 18 oktober 1915.

³⁰ *Algemeen Handelsblad* van 19 oktober 1915.

³¹ Ludo van den Bos, *De Beiaard van Borgerhout* (Mechelen, 1990).

³² Gemeentearchief Utrecht, inv.no. VI 5832-x.

De concurrentie

Aanvankelijk bleek uit niets dat de werkzaamheden die Denijn wilde uitvoeren door de Nederlandse beiaardinrichters Addicks te Amsterdam en Eijsbouts te Asten ook tot hun competentie werden gerekend. Maar dat zou spoedig veranderen, want in Schoonhoven ging het mis! Op 13 november 1915 schreef Bonaventura Eijsbouts een gepeperde brief aan Burgemeester en Wethouders van Schoonhoven. Aanleiding was een ingezonden brief van de bibliotheek-beambte A. Brom jr. uit Utrecht in het Algemeen Handelsblad van 28 oktober 1915. Brom, groot voorvechter van de Hollandse beiaardkunst, fulmineerde in niet mis te verstane woorden tegen het streven van de Denijn-aanhangers. Aanleiding waren de plannen om de beiaard in Nijkerk volgens de inzichten van Denijn te wijzigen. Met verbazing constateerde hij dat de plaatselijke beiaardier Johan Meijll met "een grondige opleiding aan het onvolprezen Amsterdamse Conservatorium [...] zichzelf heeft laten meesleepen". Brom vreest maar al te zeer dat de plannen op een grote teleurstelling zullen uitlopen. "De Geldersche hoofdstad heeft zich aan 't hoofd gesteld van een dwazen stoet van lieden die, met alle miskenning van Nederlandsche kunstenaars en inheemsche kunstnijverheid, hunne onbekookte geestdrift gaan uitvoeren in onbezonnenheid die natuurlijk op bittere teleurstelling moet uitloopen."

Gesterkt door dit betoog moet Eijsbouts gedacht hebben, wat denken ze daar wel in Schoonhoven? Hij was heus wel in staat om dezelfde werken "veel beter en aan beduidend lageren prijs uit te voeren". En even verder: "Men heeft het willen doen voorkomen alsof het den heer Denijn alleen om de kunst te doen is, dat heeft echter heel wat van boerenbedrog weg. Het dient toch duidelijk te wezen dat de uitvoering van het werk niet aan dezen dient te worden overgelaten." En Denijns bewering dat alleen de werkmans uit België die hij in dienst heeft, zijn werken kan uitvoeren, valt dan ook allerm minst in goede aarde. Want Denijn moge dan een voortreffelijke carillonneur zijn, maar hij is géén technicus. Tenslotte doet Eijsbouts een beroep op "uw geacht College" om toch vooral de Hollandse industrie te steunen en dit temeer, omdat hij prachtige referenties kon overleggen van beiaarden die hij niet alleen in Nederland had geïnstalleerd maar ook in het buitenland. De

noodkreet werd gehoord, want kort daarop werd Eijsbouts in Schoonhoven uitgenodigd. En vervolgens toog Bonaventura's zoon Johan naar Schoonhoven om te onderzoeken, te offereën en tenslotte de opdracht te krijgen. Die bestond onder meer uit een geheel nieuw klavier naar Mechels model, een nieuwe "draadschering" met regelaars. Weliswaar bleven de klokken rondom hangen en moesten derhalve een tuimelaarrek ontberen. Maar ook Denijn had niet veel anders kunnen doen, ofschoon de vraag blijft waarom geen van beiden gerichte tuimelaars heeft aangeboden.

Of ook beiaardinrichter Addicks uit Amsterdam met concurrentie te maken heeft gehad, wordt niet geheel duidelijk. Wel is zeker dat Amsterdam met zijn beiaarden zelf aan de slag was gegaan. Dat liet men het V.V.V. in Arnhem ook duidelijk weten. Maar de start in 1915 was weinig gelukkig, want Addicks, terzijde gestaan door beiaardier Albert Pomper, had het automatisch spel van de beiaard op de Munttoren van tremelo's voorzien. Hij realiseerde dit door de speeltrommel met repetitienootjes uit te voeren en de klokken meer speelhamers te geven. Maar het resultaat kreeg zware kritiek! A. Brom jr., die wij al eerder ontmoetten en straks in Utrecht nog veel meer, sprak over "het treurige gebibber" van de automaat. Jacob Vincent wees erop dat dit "gerikettiketiek" in geen enkel opzicht was te vergelijken met Denijns aangehouden zang. En hij had daar volkomen gelijk in, want een tremolo die voor de duur van het akkoord dezelfde sterkte houdt, is heel wat anders dan de gebonden zang waarin de klokken op de eerste tel duidelijk sterker klinken dan daarna, nog maar gezweven over de mogelijkheid om gedurende het akkoord dankzij het tremolo crescendo's en diminuendo's te laten horen.³³ Het Munttorenexperiment verdween dan ook roemloos in de geschiedenis, hoewel het wél bewijst hoezeer de vernieuwingen van Denijn inmiddels ook in Amsterdam waren doorgedrongen. Overigens was het niet deze "verbetering" waar het Arnhemse V.V.V. op attent werd gemaakt, maar wel de wijzigingen in de tractuur op de Oudekerkstoren. Het daar gerealiseerde systeem voldeed goed, reden waarom de directeur Gemeentewerken er geen bezwaar tegen had Denijns oordeel daarover te vragen.³⁴ Hij heeft het ook daadwerkelijk gezien, waarschijnlijk in het weekeinde van 17-

³³ D.J. van der Ven, *De Torens zingen!* (Amsterdam, 1916), blz.71-72.

³⁴ Gemeentearchief Amsterdam, arch.5180, inv.7578, doss.4498.

De toren van de Hervormde Kerk te Nijkerk in 1948. De beiaardlantaarn boven de luidklokkenkamer bezat toen nog galmborden (Archief Nationaal Beiaardmuseum).

18 oktober 1915, toen hij de gast was van Jacob Vincent in diens woning aan de Nassaukade te Amsterdam. Maar zijn oordeel kennen wij niet.

Mocht in Nederland dus van enige concurrentie sprake zijn, vermoedelijk was dat ook in Vlaanderen het geval. Wij zagen al eerder hoe Désiré Somers, de beiaardinrichter uit Mechelen, de stad Utrecht in een brief van 22 december 1915 uitnodigde om eens een kijkje in Antwerpen te nemen. Achtergrond was zijn opmerking dat "het Mechelsch stelsel, welke wij sinds zoo lange jaren hebben vervaardigd, altoos hetzelfde is gebleven", zij het met uitzondering van voorzieningen om het slingeren der klepels tegen te gaan. En even verder: "Wilt gij [de stad] dus, alle

nutteloze onkosten sparen om eene betrachting van algemeen nut te verwezentlijken, wilt gij een hofelijk [sic] werk verrichten, wend U dan tot mannen van stiel dewelke sinds 40 jaren in de kunstvervaardiging van dien aard werkzaam zijn." Kennelijk zag hij in Denijn geen "man van stiel", geen vakman dus.

Dat dit stille kritiek op Denijn was, die het zou doen voorkomen dat alleen hij in staat was zijn stelsel te realiseren, lijkt temeer waarschijnlijk omdat Somers en Denijn tot omstreeks 1903 zakelijke partners waren geweest die gezamenlijk beiaardrestauraties hadden uitgevoerd. Wat was de reden dat de heren uit elkaar waren gegaan? Zeker is wel dat niet

veel later Jef Denijn een verbintenis aanging met de Leuvense klokkengieter Felix van Aerschodt.³⁵ De laatste adverteerde dan ook niet alleen als gieter doch ook als werktuigkundige met daarbij de aantekening "Aan het huis gehecht: J. Denijn, stadsbeiaardier van Mechelen." En dat moet een hard gelag voor Somers zijn geweest.

Opmerkelijk is overigens dat Van Aerschodt weliswaar een uitstekend gieter was die bijzonder fraaie en klankrijke klokken maakte, doch van het stemmen van klokken bracht hij niets terecht. Zijn beiaarden muntten uit door valsheid, evenals overigens die van zijn vader en oom. Had Denijn dat niet in de gaten? Waarschijnlijk tilde hij daar niet zo zwaar aan, wat ook al blijkt uit zijn ongewilde betrokkenheid, veel later, bij de vervalste Hemony-klokken voor de universiteit van Alfred in de Verenigde Staten. Want die vervalsingen, die hij vrijwel zeker geheel te goeder trouw voor echte Hemony's aanzag, waren verre van zuiver gestemd. Maar Denijn hoorde dat niet of deed daar het zwijgen toe. Het was overigens klokkengieter Marcel Michiels uit Doornik die deze vervalsingen had gemaakt.³⁶

En dan is er nog een ander, minder fraai aspect. Er ging namelijk in bepaalde kranten het praatje, dat het V.V.V. van Arnhem Denijn alleen maar steunde omdat die arme Belgische vluchteling zonder inkomsten zat. Je moet het maar kunnen bedenken! Anderzijds, Denijn was voor zijn inkomen natuurlijk mede afhankelijk van deze adviezen.

De Utrechtse affaire

Zoals wij reeds vermeld hebben, werd ook de Dombeiaard te Utrecht door Jef Denijn bezocht zonder dat hij daar een officiële uitnodiging voor had. De stad had hem géén advies gevraagd. Dat was ook niet zo vreemd want nog geen tien jaar eerder, in 1906, was die beiaard geheel opnieuw geïnstalleerd. Daarbij werd overigens de opstelling der klokken gewijzigd door deze meer naar binnen te brengen en op te hangen in een vierkante ijzeren klokkenstoel. Denijn was erg onder de indruk van de klokken zelf.³⁷ Met de Paleisklokken noemde hij de Utrechtse

"een der mooiste en compleetste klokkenspelen" die hij in Nederland had aangetroffen. "Dáárvan is 'n pracht-beiaard te maken!" Maar dat zou hem niet gegeven zijn, erger nog, in Utrecht verzamelden zich al zijn tegenstanders. Later zou Mr. Loosjes tegenover P.A. van Westrheene, beiden grondleggers van de latere Nederlandse klokkenspel-Vereniging en onverdachte adepten van Denijn, in een brief van 6 november 1916 verklaren: "Het is Denijn's schuld dat Utrecht voorlopig onveranderd blijft."³⁸ Maar wat Denijn dan verkeerd had gedaan, blijft helaas onvermeld. Maar laten wij bij het begin beginnen.

Op 14 oktober 1915 besloot de Gemeenteraad van Utrecht om de inmiddels overbekende V.V.V.-brief uit Arnhem "neder te leggen ter Secretarie ter inzage van de leden". De vraagstelling was huns inziens of "het [Utrechtse] carillon geschikt zou moeten worden gemaakt voor het carillonneeren zoals men dat in België kent." Het antwoord was neen, al was het alleen al omdat tien jaar eerder het Domcarillon volledig nieuw was geïnstalleerd. Toch moet er iets in gang zijn gezet, want aan het Utrechtse V.V.V. werd niettemin om advies gevraagd. Maar ze acht zich onbevoegd en stelt daarom een commissie van deskundigen samen die het heikele onderwerp moeten behandelen. In die commissie zaten zeker niet de eersten de besten:

1. J.A.H. Wagenaar, stadsbeiaardier van Utrecht
2. J. Vincent, beiaardier Paleisbeiaard te Amsterdam
3. Dr. Joh. Wagenaar, musicus te Utrecht
4. J.W. Enschedé, musicoloog en oudheidkundige te Amsterdam
5. Prof.dr. Willem Vogelsang, kunsthistoricus te Utrecht
6. Mr. Adriaan Loosjes, journalist te Amsterdam
7. Ir. B.A.J. van der Hegge Zijnen, raadgevend elektrotechnisch adviseur, tevens voorzitter
8. A. Brom jr., bibliotheekbeambte Rijksuniversiteit te Utrecht, tevens secretaris van de commissie
9. Mgr. J.A.S. van Schaik, president van het Klein Seminarie³⁹ te Culemborg

³⁵ Koen Cosaert, *Jef Denijn, grondlegger van een nieuwe beiaardkunst* (Mechelen, 1987), blz.29-30 en 108.

³⁶ André Lehr, *Over een klokkengieter die klokken vervalste en over een universiteit die haar kritische zin verloor*. In: *Berichten uit het Nationaal Beiaardmuseum*, no.36, november 2003, p.5-19.

³⁷ De Muziekbode, oktober 1915, blz.496-498.

³⁸ Brief in archief Nationaal Beiaardmuseum.

³⁹ Een klein seminarie was voor een priesteropleiding equivalent aan het gymnasium.

Laatstgenoemde was overigens later in de commissie gevraagd en bovendien om een heel wonderlijke reden. Er waren namelijk lieden die fluisterden dat "Rome" achter de "Denijn-actie" zat, reden waarom de blijkbaar overwegend protestantse commissie alsnog een katholiek in hun midden opnam, kennelijk om maar elke schijn de kop in te drukken. Mgr. Van Schaik was overigens een ideale kandidaat.⁴⁰ Hij was namelijk niet alleen president van het seminarie, doch ook en vooral priester, musicus en componist. Behoudend te zijn kon hem niet verweten worden, want hij toonde zich een groot voorvechter van de muziek van Alphons Diepenbrock. Zo wist hij in datzelfde jaar 1916 het nihil obstat (Er is geen bezwaar) bij de katholieke autoriteiten te bewerkstelligen voor een mis van Diepenbrock zodat die mis toegang tot de katholieke liturgie kreeg. Toch zou hij zich als een tegenstander van Denijn ontpoppen.⁴¹ En om de toon nog verder te zetten, onder de leden was het alleen Loosjes die zich een groot voorstander toonde van Denijns streven naar een betere bespeelbaarheid.

Op 16 januari 1916 werd de Commissie geïnstalleerd in het Hotel des Pays Bas, eens het voornaamste hotel van Utrecht, en reeds op 22 september daaropvolgend brachten Burgemeester & Wethouders de negatieve conclusie van de Commissie ter kennis van de gemeenteraad, daaraan toevoegend: "In het licht van dit zoo deskundig verslag zal Uwe Vergadering van ons [B&W] geen voorstel tot ingrijpende wijzigingen verwachten." Maar waarom wilde de commissie Denijns verbeteringen niet op de Domtoren? De commissie had drie argumenten. Wij zien daarbij af van de mening van één commissielid, waarin hij overigens geheel alleen stond, dat het klokkenspel "een verouderd speeltuig [is] en het tonenmateriaal voor de huidige tijd ontoereikend was". Hij vond bovendien dat de beiaard maar beter het zwijgen opgelegd kon worden omdat de bespeling "een ongewenschte openbare rustverstoring was, die men niet kon ontloopen of voorkomen". Maar zover gingen de overige commissieleiden zeker niet. Voor hen behoorde de beiaard bij de Nederlandse stad en kon bovendien "groote diensten bewijzen voor de volksop-

voeding". Maar thans de drie afwijzende argumenten.

1. In de eerste plaats mag een historisch monument niet in moderne zin gewijzigd worden. Het klinkt alleszins redelijk en is dat ook. Het probleem is echter dat men kan twisten over de vraag of toen een monument nog wel in de oorspronkelijke staat verkeerde. Het verslag van de commissie wijst er echter op dat volgens één lid [Loosjes] dit voor de meeste monumenten niet meer het geval was. Slechts de klokken zijn nog origineel; de rest is in de loop der eeuwen al lang vervangen, zo betoogde hij.

2. Het tweede argument gaat ervan uit dat de klokken in Utrecht fraaier van klank zouden zijn dan in Mechelen, omdat de klepels in Utrecht schuin werden aangetrokken en die in Mechelen onder een rechte hoek. Het gaat dus om de wijze waarop de trekdraad met de klepel verbonden is. Staat die draad min of meer loodrecht op de klepelsteel, zoals in Mechelen, of vormt die draad een ruime stompe hoek met de klepel, zoals in Utrecht klaarblijkelijk het geval was. De commissie was ervan overtuigd dat het systeem op de Dom niet alleen de voorkeur verdiende, maar ook dat die zogenoemde "prellende" aanslag bij de natuur van de klok zou behoren. En onder het "prellende" verstaat men dan de daaruit voortkomende licht vibrerende aanslag. Het is een term die regelrecht ontleend werd aan de piano-bouw.⁴² Daarentegen zou de haakse aanslag van Mechelen slechts tot een "droge" aanslag leiden.

3. Was het tweede argument min of meer werktuigkundig van aard, het derde was duidelijk op muzikaal oordeel gebaseerd. Want zo zei de commissie, "door het tremoleeren op klokken wordt de oorspronkelijke aard van het klokkenspel geweld aangedaan." En even eerder: "Immers de klokken blijven ongeschikt om er een toon willekeurig lang op aan de houden, iets wat voornamelijk de bedoeling der wijziging zoude zijn."

In een begeleidende brief d.d. 24 juni 1916 werd dat door Enschedé nog eens extra beklemtoond. Hij verwierp de "korte, droge aanslag" van Mechelen met grote nadruk en dit temeer omdat men daarom de duur van een akkoord met tremoleren trachtte aan te geven "zoals dat gedaan wordt op de xylofoon en

⁴⁰ In een zeer persoonlijk document geeft F. van der Meer, de later zo bekende kerkhistoricus, in zijn "Praeses van Schaik. Ter nagedachtenis van praeses Mgr. J.A.S. van Schaik" (Utrecht, 1943) zijn ervaringen als priesterstudent met Van Schaik.

⁴¹ A. Loosjes, *Een Commissie van "Deskundigen"*. In: *Het Muziekcollege*, jg.4, 1916-17, blz.85-91.

⁴² André Lehr, *"Met losgemaakte ringkraag en in hevige zweet"*. Een oriënterende verkenning in oude beiaardtracturen. In: *Jaarboek van het Vlaams Centrum voor Oude Muziek*, jg.1, 1985, p.109-222.

de zymbel in zigeunerkapellen en hongaarsche strikjes".

En Dr. Wagenaar en Mgr. van Schaik laten in hun niet gedateerde begeleidende brief weten: "Onnatuur is in elke kunst verwerpelijk." Hun redenering was simpel. Een klok kan niet vanuit haar natuur een toon willekeurig lang aanhouden zoals de muziek dat vraagt. Dat te doen door middel van het tremolo zou slechts het nabootsen zijn van muziekinstrumenten waarop dat wél kan, waarbij zij verwijzen naar blaasinstrumenten, het orgel en de menselijke stem. Door na te bootsen wordt echter de natuur van de klok geweld aangedaan. En passant verweren zij zich nog tegen het verwijt dat ze Denijn nog nooit in Mechelen hadden horen spelen. Dat vonden zij echter geen bezwaar. "Een musicus, in 't bijzonder een componist, is, door zijn aangeboren en door oefening ontwikkeld voorstellingsvermogen in staat" de aangehouden akkoord door middel van het tremolo voor te stellen "zonder het in werkelijkheid gehoord te hebben". Enige arrogantie kan beide heren niet ontzegd worden!

Het rapport vermeldt eerlijkheidshalve dat één lid [Loosjes] het met deze zienswijze helemaal oneens was. Deze wilde geen tegenstelling creëren tussen Holland en Vlaanderen. Beide vormden voor wat althans de beiaard aangaat een eenheid. Waarom dan de Vlaamse tractuur verwerpen? Het Mechelse stelsel ziet hij veeleer als een verbetering, als de mogelijkheid om akkoorden hun juiste duur te geven. Waarom die mogelijkheid aan Nederland onthouden? "De meerderheid bleek echter voor dit betoog ontoegankelijk.", zo meldt het rapport.

In zijn lange begeleidende brief van 6 juni 1916 gaat Loosjes daar nog eens uitvoerig tegen in. Allereerst betoogt hij dat een beiaard niet een instrument is dat eeuwen her in de toren werd gehangen en sindsdien in die toestand is gebleven. Neen, de beiaard behoort bij de stad en kan zijn taak als stem van de stad, "om te vertolken het in woorden onzegbare, dat leeft in de volksziel" slechts dan vervullen wanneer zijn inrichting steeds in overeenstemming wordt gebracht "met de eischen van den tijd". En, betoogt Loosjes, zo is het in werkelijkheid ook gegaan. Hij verwijst naar de laatste restauratie van de Dombeiaard waarbij onder andere de klokken heel anders zijn opgehangen dan voorheen. Want nu hangen de kleine klokken boven in de stoel en de zware onderin, terwijl dat vroeger juist omgekeerd was. Daarom werden vroeger de kleine klokken door de grote overstemd. Voor dat historisch argument van de commissie heeft hij

dan ook weinig goede woorden over. Alle beiaarden zijn in de loop der tijden gewijzigd. Meent de commissie nu werkelijk dat na de Domrestauratie tien jaar eerder de beiaard nog historisch genoemd kan, zij het met uitzondering van de klokken?

Vervolgens gaat Loosjes nog eens in op de volle notenwaarde door middel van het tremolo. Zijns inziens gaat het hier niet om een principiële kwestie, namelijk gaan de volle notenwaarde en het klokkenspel samen, maar om een muzikale verbetering van het instrument. En waarom dat niet accepteren als het werkelijk een verbetering is? Loosjes begrijpt helemaal niets van die afwijzing.

En hij heeft tenslotte een duidelijk punt wanneer hij zegt dat men pas tot oordelen bevoegd is, als men zelf in Mechelen is gaan luisteren. Dan zal blijken dat een beiaard ingericht naar Mechelse trant niet alleen meer genot kan schenken "maar tot een kunstuiting in staat is, hoog staande boven wat onze carillons kunnen presteeren." Om dat af te doen als Belgische wansmaak, zoals kennelijk wel eens beweerd werd, wijst hij af want luisteraars uit vele landen waren voor de zomeravondconcerten naar Mechelen gekomen. En zij keerden enthousiast huiswaarts. Duidzenden zijn het!

Maar hoe is ons oordeel negentig jaar later? Kennelijk gold voor de commissie het principe dat een klok van nature een slaginstrument is. De klok dient aangeslagen te worden en meer ook niet. Dat idee was op een lange traditie gebaseerd omdat de inrichting van de Hollandse klokkenspelen geen andere aanslagtechniek toeliet. Men had in Nederland vrijwel nooit anders gehoord. Bij Loosjes daarentegen gold het principe dat elk technisch-muzikaal middel waarmee de klok meer expressie gegeven kan worden, toegejuicht moet worden. Aan de basis van de discussie tussen beide richtingen stonden dus twee totaal verschillende postulaten, onwrikbare basisprincipes dus. Dat beide richtingen het daarom niet met elkaar eens konden worden, moge dan ook allerm minst verbazen.

Geheel anders ligt dat met Loosjes' argument dat er geen beiaard meer te vinden is die nog in zijn oorspronkelijke toestand in de toren hangt. De Dombeiaard was een schoolvoorbeeld van de juistheid van die stelling. Ook de bewering dat het schuin aantrekken van de klepels authentiek zou zijn, wordt fors onderuit gehaald. Juist de haakse aantrekking is alom de gebruikelijke geweest, of het nu in Vlaanderen of Nederland was. Dat de commissieleden voor deze tegenwerpingen ongevoelig bleven, verbaast

dan ook. Of ging hun historisch besef niet verder dan de klokken en niet de inrichting? Maar dat zou wonderlijk zijn omdat klokken pas *dán* een muziek-instrument worden wanneer ze van een tractuur zijn voorzien. Kortom, de commissie was in deze hoe dan ook fout.

En tenslotte, klonken de klokken in Utrecht werkelijk zo anders, ja zelfs mooier dan in Mechelen? Wie de Hemony-beiaard van Mechelen in zijn oude toestand vóór 1980 gehoord heeft, zal moeten beamen dat het middenregister en de discant niet uitblonken door klankrijkdom. Dat het onder een rechte hoek aantrekken van de klepels daar oorzaak van zou zijn, zoals de commissie beweert, kan alleen maar als onzin bestempeld worden. Er kunnen anderzijds wel andere mogelijke oorzaken opgesomd worden, zoals te lichte klepels, te krap afgesteld dradennet, overmatige absorptie in de klokkenkamer enz. Maar hoe het eigenlijke antwoord ook moge luiden, die wat droge klank kan wél aan de basis hebben gestaan van het tremoleren teneinde de snel stil vallende ruimte tussen twee akkoorden op te vullen. Maar zo het tremolo inderdaad uit nood geboren zou zijn, dan behoeft dat natuurlijk voor andere beiaarden niet verworpen te worden. Het blijkt immers op elk klokkenspel een voortreffelijk stijlmiddel te zijn. Indien men echter hardnekkig vasthoudt aan het idee dat een beiaard in feite een slaginstrument is, kan het tremolo alleen maar verworpen worden.

Dat er achter de schermen meer afspeelde dan uit de officiële stukken blijkt, moge duidelijk zijn. Zo is daar een brief van A. Loosjes aan P.A.W. van Westrheene die met 6 november 1916 gedateerd is.⁴³ Loosjes die aan een medestander schreef, voelde zich bepaald niet gehinderd door terughoudendheid. Allereerst kreeg Vincent een veeg uit de pan met de opmerking dat hij het stelsel van Denijn niet wenst, ofschoon hij er eigenlijk een voorstander van is. Die afwijzing contrecœur zou enkel en alleen zijn "om den gevreesde concurrent [Denijn], die hem zoo zeer in de schaduw zal stellen, er buiten te houden." Zijn inziens moet Vincent daarom "aan de kaak" gesteld worden. "Maar hij is tot dergelijke gemeene streken in staat dat ik hem niet, dan als 't bepaald noodig is, tot vijand wil maken."

Maar ook Enschedé komt er bepaald niet gunstig af. Na allereerst te hebben vastgesteld dat de Utrechtse commissie een ernstige historische fout heeft ge-

maakt door oude beiaarden nog als authentiek te beschouwen, vervolgt Loosjes met de opmerking dat dit voor hem en anderen een "kostelijk verdedigingsmiddel" is. Hij wil er echter even mee wachten teneinde Enschedé niet "te verbitteren" alvorens hij zijn boek "De Zingende Torens van Nederland" gerecenseerd heeft, een alom geroemd overzicht van alle Nederlandse beiaarden in 1916. En natuurlijk zag Loosjes die beiaarden door een Vlaamse bril.

De Utrechters wonnen dus het pleit in 1915. Maar in 1951 werden alsnog de broeken verwijderd en kreeg de Domtoren als een der laatste zijn Denijnse inrichting. Maar de uitvinder was toen reeds tien jaar dood. Omstreeks dezelfde tijd verdween die felle richtingenstrijd die in Utrecht zijn oorsprong had. Aldaar ook werd door Brom en Van der Hegge Zijnen de Nederlandse Klokken- en Orgelraad opgericht, een bolwerk van Hollands conservatisme dat zich voornamelijk bezighield met adviseren. De heren waren ook erg degelijk, want één van de redenen om deze raad op te richten was huns inziens "omdat er in klokkenspel een element van volksopvoeding ligt, noemen wij de Tucht-Unie als een der naast-belanghebbenden vereenigingen." Opgemerkt zij dat de Tucht-Unie een sterk behoudende particuliere organisatie was tegen zedenverwilderung en voor de verheffing van het volk. Dansen was, hoe kon het toen ook anders, een belangrijk thema. Over "normen en waarden" gesproken!

Neen, dan waren de aanhangers van Loosjes uit ander hout gesneden. Hij en Van Westrheene richtten te Arnhem de Algemeene Klokkenspel-Vereniging op die later als definitieve naam de Nederlandse Klokkenspel-Vereniging kreeg, een enthousiaste groep beiaardiers en belangstellenden die niet alleen adviseerden doch ook op alle mogelijke manieren de beiaard aan de man trachtten te brengen.

De Nederlandse Klokken- en Orgelraad verdween geleidelijk aan in de jaren zestig toen Ferd. Timmermans voorzitter, secretaris en penningmeester was en, opmerkelijk genoeg, hij was de eerste Nederlander die bij Jef Denijn zijn opleiding had genoten. Dat was in 1925 geweest. Maar bij zijn dood in 1967 was het met de Nederlandse Klokken- en Orgelraad, althans de klokkensectie, gedaan. De Nederlandse Klokkenspel-Vereniging daarentegen bestaat nog altijd.

⁴³ Brief in archief Nationaal Beiaardmuseum.

Jef Denijn achter zijn schrijftafel op de Beiaardschool te Mechelen in 1933 (Gedenkboek Jef Denijn, Mechelen, 1947).

De resultaten van de "Hollandse reis"

Van de vijftien adviezen zijn er slechts twee daadwerkelijk uitgevoerd. In het voorjaar van 1919 werd namelijk de beiaard van Arnhem in de beoogde Vlaamse trant gewijzigd; het jaar daarop Nijkerk. Maar de resultaten vielen tegen. In Nijkerk was Denijn op de onzalige gedachte gekomen de lantaarn van klankborden te voorzien om aldus een ruimte te scheppen waarin de tremelo's tot een echt gebonden zang getransformeerd zouden worden, zoals in Mechelen.⁴⁴ De basisgedachte was niet onterecht, doch Denijn beseft niet dat de doorsnede van de lantaarn veel te klein was om vergelijkbare effecten te krijgen met die de reusachtige Sint Romboutstoren! Bij de restauratie van 1957 zijn die borden dan ook terecht verwijderd.

Maar in Arnhem zou, tezamen met de verbeteringen in de tractuur, de klokkenkamer daar wel garant voor staan, althans dat meenden alle betrokkenen. Maar ook dat bleek een misvatting te zijn, althans voor een deel.⁴⁵ De Eusebiustoren had namelijk twee klokkenkamers, de lager gelegen ruimte voor de luidklokken en de grotere klokken en daarboven een lantaarnachtig bouwsel voor het merendeel der bei-

aardklokken. Na de vernieuwing constateerde men dat de zware klokken uitstekend klonken, doch die in het bovendeel nauwelijks verbetering opleverde. Het probleem was dat daar onvoldoende echo's ontstaan die noodzakelijk zijn voor een gebonden zang. Of in het geval van Nijkerk, door de kleine doorsnede van de toren vallen de echo's, zo die al door galm-borden worden gevormd, vrijwel samen met de klok-aanslag zelve.

In beide gevallen maakte Denijn fundamentele fouten tegen de akoestiek. Dat valt hem overigens niet te verwijten omdat in zijn tijd de bouwakoestiek nog in opkomst was.⁴⁶ Onder andere zien wij hoe de zaalakoestiek in 1906 een solide basis kreeg door de bekende formule van Wallace Clement Sabine. Deze langs experimentele weg afgeleide formule vertelt dat de nagalmtijd van een ruimte, en dan niet alleen van een concertzaal maar óók van een klokkenkamer, recht evenredig is met het volume van die ruimte en omgekeerd evenredig met het absorberend vermogen van de wanden inclusief vloer en plafond. En om de gedachten te bepalen, in een open lantaarntoren is dat bijna honderd procent, reden waarom een lantaarn géén nagalm kent en daardoor géén gebonden zang,

⁴⁴ De traditie schrijft dit advies aan Denijn toe. Maar schriftelijke bewijzen ontbreken. Mogelijk wordt daarmee de rol van de plaatselijke beiaardier Johan Meijll onderbelicht.

⁴⁵ Ferd. Timmermans, *Luidklokken en beiaarden in Nederland* (Amsterdam, 1944), blz.129-130.

⁴⁶ Robert T. Beyer, *Sounds of our times. Two hundred years of Acoustics* (New York, 1999), blz.186-191.

hoe er ook getremoleerd wordt. Ongetwijfeld voelde Denijn dit aan, doch wist het niet in kwantitatieve waarden om te zetten. Omgekeerd kreeg de veel tastbaardere tractuur daardoor wellicht te veel aandacht. Want intussen is wel duidelijk dat het broeksysteem niet verdient om alleen maar verguisd te worden.

Dat tegenvallende resultaat in Arnhem werd dus vrij spoedig opgemerkt.⁴⁷ Zo schreef Loosjes, voorzitter van wat nu de Nederlandse Klokkenspel-Vereeniging heet, in 1919 als inleiding op zijn vertaling van Denijns "Technique et mécanismes de carillon": "Ook de klokkenkamer van Arnhem's toren is thans te open en een aangehouden zang kan hij nog niet geven." P.A. van Westrheene, secretaris van genoemde vereniging, noemde als oorzaak "wegens resonantiegebrek geen tonensamensmelting". Niet lang daarna probeerde hij alsnog aan de verwachtingen te kunnen voldoen door het plaatsen van reflectoren in de klokkenkamer. Had hij die met nieuwe akoestische kennis berekend? Maar een poging om de daarvoor noodzakelijke gelden bijeen te brengen, mislukte. Hij schreef dat onder meer toe aan een opmerking van een welbekend, doch niet met name genoemd lid van de Bond Heemschut? Deze immers had gezegd: "Vraag mij geld om dat Vlaamsche klavier af te breken en 't Hollandsche weer te plaatsen, dan ben ik uw man."

Er waren dus nog al wat emotionele weerstanden, zoals trouwens in het vorengaande met de verwikkelingen in Utrecht volop kon worden aangetoond. Er ontbrandde een felle discussie die met een allusie naar de middeleeuwse Hoekse en Kabeljauwse twisten al gauw de broekse en tuimelaarse twisten werden genoemd. Ze zouden de Nederlandse beiaardkunst tot na de tweede wereldoorlog blijven beheersen.

De missie van Jef Denijn in Nederland was mislukt, zo moet eerlijkheidshalve gesteld worden. Maar als de Nederlandse beiaardkunst zich destijds daar al van bewust was, dan werd het door zijn adepten niet uitgesproken. Toch had zijn bezoek een ander, minstens zo gunstig effect. De Nederlandse beiaardiers hoorden over vernieuwingen in de tractuur die een rijk en dynamisch spel mogelijk maakten. Naar Nederlandse begrippen was dat tot dan toe ongehoord geweest. Maar de algemene bekendheid daarvan was niet dankzij Jef Denijn, doch dankzij het Arnhemse V.V.V. dat met zoveel gevoel voor public relations Denijns streven per rondzendbrief wereldkundig had gemaakt. En kennelijk op een wijze dat vele kranten er uitvoerige artikelen aan wijdden en Utrecht zelfs een commissie van deskundigen aan het werk zette!

⁴⁷ Jef Denijn, *Inrichting en behandeling van het klokkenspel* (oorspronkelijk in het Frans, 1915; in 1919 vertaald door A. Loosjes en uitgegeven door de Algemeene Klokkenspel-Vereeniging); Zie ook *Onze Torenmuziek*, no.2, juli 1925, blz.5.

Het Nationaal Beiaardmuseum prijst zich gelukkig vele vrienden te hebben. Hun steeds weerkerende steun is een grote stimulans! Meerderen van hen hebben zich verenigd in de stichting **Vrienden van het Nationaal Beiaardmuseum**. Ook U zouden wij gaarne als vriend willen verwelkomen. Er zijn de volgende mogelijkheden:

Naam	Bedrag / jaar	Faciliteiten
Donateur	minimaal 25	Gratis entree met één introducté, toegang tot onze lezingen en het museumtijdschrift "Berichten" (drie maal per jaar).
Begunstiger	minimaal 50	Hetzelfde als Donateur met bovendien een uitnodiging voor de jaarlijkse bijeenkomst.
Sponsor	minimaal 250	Hetzelfde als Begunstiger met bovendien een naamsvermelding op een plaquette in het museum.

U kunt zich op verschillende manieren aanmelden:
Schriftelijk: Nationaal Beiaardmuseum, Ostaderstraat 23, 5721 WC Asten.
Telefonisch: 0493 691865.
Per e-mail: info@carillon-museum.nl

De gelden die in het fonds van de Vrienden gestort worden, zijn uitsluitend bestemd voor nieuwe aankopen ten behoeve van de collectie. Zodoende konden reeds meerdere malen waardevolle objecten aan de collectie worden toegevoegd.